

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI

SAMARQAND VILOYAT XALQ TA’LIMI XODIMLARINI QAYTA
TAYYORLASH VA ULARNING MALAKASINI OSHIRISH HUDUDIIY
MARKAZI

**BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING BADIY IJODKORLIGINI
OSHIRISHDA INSHOLARDAN FOYDALANISH**

(umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun uslubiy
ko‘rsatma)

J.Xudoyqulov- Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrası.
Boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy ijodkorligini oshirishda insholardan foydalanish. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun uslubiy ko'rsatma. Samarqand VXTXQTMOHM, 2022- yil 32 bet

Muharrir: J.Eshquvvatov - Samarqand VXTXQTMOHM
Uzluksiz kasbiy ta'limni rivojlantirish bo'limi boshlig'i

Taqrizchilar: SamDU "Boshlangich ta'lim metodikasi"
dots.N.Shodiyev

Samarqand VXTXQTMOHM Maktabgacha, boshlang'ich va maxsus ta'lim metodikalari kafedrası o'qituvchisi O.Tuxtayev

Ushbu uslubiy ko'rsatma umumiy o'rta ta'lim maktablarining boshlang'ich sinf o'qituvchilari, boshlang'ich ta'lim yonalishida ta'lim olayotgan bakalavr va magistrantlar foydalanishlari mumkin. Ushbu uslubiy ko'rsatmada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodkorligini rivojlantirishda insholardan foydalanishning shakl, metod va vositalari sharhlangan va metodik tavsiyalar berilgan.

Uslubiy ko'rsatma hududiy markaz Ilmiy- metodik kengashining 2022- yil 1-iyuldagi № 3-sonli yig'ilish qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.

Kirish

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ma'lum darajada o'qish ko'nikmasini egallaganliklari uchun ularni lug'at boyligini oshirish hamda insho yozish ustida mustaqil ishlashga ko'proq e'tibor berish lozim.

O'quvchilarning topshiriqni tez, to'g'ri bajarishi uchun qulay usullarni tanlay bilishi, ishga ijodiy yondashishi muhimdir. O'quvchilarni ishni bunday o'ylab, izchil bajarish ko'nikmalari o'z-o'zidan hosil bo'lmaydi, albatta. Bunday ko'nikmalarni bolalar o'qituvchining alohida o'tkaziladigan mashqlari orqali egallaydilar. Faqatgina o'qituvchi rahbarligida ishlagandagina, ular fikrlashga, amaliy mashg'ulotlarni ijodiy bajarishga, yo'l qo'yilgan xatolarni topish va uni tuzatishga o'rganadilar.

Biz ushbu mavzuni yoritishda , pedagogik amaliyotda o'tagan tajribamizga suyanib, 2-4 sinf o'quvchilarida o'tkazilgan dars jarayonida insho vositasida o'quvchilar ijodkorligini shakllantirishning didaktik imkoniyatlari fikrlarimizni bayon qilamiz.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risidagi" Qonunida umummilliy dastur talablari asosida yosh avlodga mukammal bilm berish hozirgi kun o'qituvchisi oldidagi eng mas'uliyatli vazifalardan biridir. Shuning uchun ham, umumta'lim maktablarida o'quvchilarni boshlang'ich ta'limdan boshlab, o'z fikrlarini bir mavzu asosida mustaqil ravishda og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, ravon, savodli bayon qila olish ko'nikma va malakalarini hosil qilish muhim sanaladi.

Boshlang'ich ta'limda og'zaki va yozma inshoga o'rgatish jarayonida o'quvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, o'z inshosini aniq fikrga bo'ysundirish, material to'plash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish ko'nikmalari hosil qilinadi. Bulardan tashqari, "texnik" vazifalar ham amalga oshiriladi, ya'ni matnni yozishda imloviy va husnixatga doir matnni abzastlarga bo'lish, xat boshidan yozish, hoshiyaga rioya qilish kabi talablarga ham amal qilinadi.

Insho yozish uchun asosiy yo‘l-yo‘riqlar va janriga ko‘ra turlari

Insho mavzusi aniqlab olingach insho uchun material yig‘a boshlanadilar. Bunda o‘quvchilarning shaxsiy kuzatuvlari, o‘z kechinmalari, shu bilan birga, ko‘rilgan rasm, kinofilm, o‘qilgan hikoya asosiy manba sanaladi. Boshlang‘ich sinflarda insho ustida ishlash o‘qitishning dastlabki kunlaridanoq boshlanadi. Bolalar birinchi sinfida o‘qituvchi rahbarligida alifbedagi rasmlarni kuzatadilar. O‘qituvchi tomonidan berilgan bu kim? bu nima? kim nima qilyapti? Kabi savollarga javob topadilar. O‘quvchilar alifbe kitobidagi rasmlarga qarab kengaytirilgan javoblar topishga harakat qiladilar va o‘rganadilar. Shu tariqa yuqorida keltirilgan savollarga javob topish ko‘rinishidagi mashqlar natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari savol-reja asosida insho yozishga o‘rgatiladi. Reja har qanday inshoning zaruriy pog‘onasi, uning loyihasi hisoblanadi. O‘quvchilar o‘z nutqida asosiy gaplarni belgilab oladilar va shuning uchun ham reja zarur. 1-sinfda reja o‘qituvchining bergan savollari orqali bajarilishi kerak. 2-sinfda o‘qituvchi va o‘quvchilar birgalikda reja tuzadilar. 3-sinfda o‘quvchi dunyoqarashlari va fikrlari kengayadi va o‘zlari mustaqil ravishda reja tuzadilar.

Boshlang‘ich sinflarda 2-5 ta reja tuzishlari tavsiya qilinadi. O‘quvchilar avval o‘qigan hikoyalariga o‘zlari reja tuzadilar va keyin reja asosida qayta hikoya qilinadi. O‘quvchilarni reja tuzishga o‘rgatishda avval nimaga to‘xtalish, undan keyin qanday davom ettirish, nima haqida aytish, hikoyani qanday tugatish kerakligini tishintirishi shart.

O‘quvchilarga insho yozish uchun 4 akademik soatdan iborat vaqt beriladi. Ular mana shu vaqt mobaynida tavsiya qilingan insho mavzularidan birini tanlab, mazkur mavzu bo‘yicha o‘zlarining fikr va mulohazalarini qoralab olishlari kerak. Qoralama nusxa ustida obdan o‘ylab, fikrlar nihoyasiga yetgach, qoralama nusxadagi matnni shoshmasdan, chiroyli yozuv bilan oqqa ko‘chirib yozish tavsiya etiladi. Insho mavzusini yoritishda iloji boricha o‘rinsiz so‘z va iboralardan qochish, mujmal hamda noaniq fikrlarni bayon qilmaslik lozim. Sodda va ixcham so‘zlardan, gaplardan foydalanish, bayon qilingan fikr va mulohazalarni dalillar bilan isbotlash

inshoning qadr-qimmatini oshirish uchun xizmat qilishi tabiiy. Inshodagi fikrlar, albatta, xulosalanishi shart.

Aziz o‘quvchilar, inshoni yozish paytida quyidagi holatlarga e‘tibor berib ketsangiz, bularning sizga foydasi tekkan bo‘lar edi:

1. Tuzilayotgan jumalarning lo‘nda va aniq bo‘lishiga alohida e‘tibor berib borish kerak.

2. Insho mazmuni materiallarni bayon qilish uslubi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini hech qachon unutmang.

3. Insho mavzusi bilan bog‘liq materiallarni bayon qilayotganingizda izchillikka qattiq rioya qiling. Insho mavzusiga aloqador shaxslarning nomlarini, badiiy asarlardan olingan parchalarni, tarixiy faktlarni, toponimik atamalarni yozishda amaldagi imlo qoidalaridan kelib chiqqan holda ish ko‘ring.

4. Inshoni yuksak savodxonlik bilan yozishga harakat qiling.

5. Tinish belgilarning ishlatilish o‘rinlariga diqqat qiling. Ularning shakllari aniq va ko‘rinarli bo‘lsin.

6. Insho husnixat qoidalariga muvofiq ravishda yozilsin.

Inshoning hajmi 4—5 sahifadan (varaq emas) iborat bo‘lsa, yetadi. O‘ta ixcham shakllarda yozilgan yoki mazmuni huda-behuda so‘zlar bilan to‘ldirilib yuborilgan cho‘ziq insholar ishning umumiy bahosiga salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Har qanday insho quyidagi uch bo‘limdan iborat bo‘ladi. Buni foiz nuqtayi nazaridan quyidagicha ko‘rsatish o‘rinlidir.

Kirish	Asosiy qism	Xulosa
10—15%	70—80%	10—15%

Foiz nuqtayi nazaridan inshodagi qismlar o‘rtasida nomuvofiqliklar uchrasa, xususan, kirish va xulosa qismi kengaytirilib yuborilgan bo‘lsa-yu, asosiy qism o‘ta tor bo‘lib qolgan bo‘lsa, bu narsa inshoning mazmuniga jiddiy darajada putur yetkazishi mumkin. Inshoni baholayotganda, albatta, bular ham hisobga olinadi.

7. Insho mavzusi aniqlab olingach, mazkur mavzudan kelib chiqqan holda insho rejasi tuziladi. Tuziladigan reja insho mazmunini o‘zida to‘la-to‘kis ravishda namoyon qilib turmog‘i, u izchillik asosida mavzudan chetga chiqmagan holda

tuzilmog‘i darkor. Insho rejasi tuzib olingandan so‘ng mavzuga har tomonlama mos keladigan muqaddima so‘z(epigraf) tanlab olinadi.

8. Insho boshqalarga xalaqit bermasdan, umumiy tartib-intizomga qattiq rioya qilgan holda yoziladi.

9. Tayyor yozilgan, trafaret usulidagi insholardan foydalanishga sira ham harakat qilmang.Ular sizni adashtiradi, fikrlaringizdan chalg‘itadi.

Yuqoridagi aytilganlarga rioya qilsangiz, o‘z mulohazalaringizni dadil va qo‘rqmasdan bayon qilsangiz, Sizning yaxshi baho olishingizga biz kafolat bera olamiz.

Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik ko‘rish metodiga ko‘ra insho ikki xil bo‘ladi: 1) sinf o‘quvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy tayyorgarlikdan so‘ng yoziladigan insho; 2) alohida mavzu asosida individual tayyorgarlikdan so‘ng yoziladigan individual insho.

Janriga ko‘ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi inshoga bo‘linadi. Boshlang‘ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo‘lgan hikoya tarzidagi inshodan ko‘proq foydalaniladi.

Inshoni tasnif qilish ta‘limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo‘nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda yozdiriladigan inshoning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o‘quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan inshodir.

Rasm asosidagi insho maktablarda tez-tez o‘tkaziladi, chunki rasm bolalar nutqiy ijodini, tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Rasm bolalar sezgisiga ta‘sir etadi, hayotning bola tajribasida hali uchramagan tomonlarini ochadi. Rasm o‘quvchilarga tanish bo‘lgan hodisalarni chuqur anglashga ham yordam beradi.

Rasm asosidagi inshoning uch asosiy turi bor: 1) rasmlar seriyasi yoki rasimli reja asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho; 2) syujetli, o‘quvchilarni o‘ylashga, faraz qilishga undaydigan bir rasm asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho; 3) rasmni tasvirlash (tasviriy insho). ‘quvchilar avval rasmlar seriyasi asosida, so‘ng bir rasm asosida, undan so‘ng tasviriy insho yozish (rasmni tasvirlash)ga o‘rgatiladi.

Dasturga ko'ra, 1-sinf o'quvchilari o'yinlari, mehnatlari, voqea-hodisalar haqidagi taassurotlari asosida o'qituvchi rahbarligida hikoya to'zishlari va uni ma'lum tayyorgarlikdan so'ng yozishlari; 2 - sinfda rasmlar seriyasi asosida kichik hikoya to'zish va uni jamoa tarzda to'zilgan reja asosida yozish; tabiatni kuzatish va mehnat jarayoni haqida, bolalarning o'yinlari, ishlari, sayillari haqida, avval o'qituvchi rahbarligida, keyin mustaqil ravishda kichik hikoya to'zish va uni yozish, shaxsiy ishlari haqida xat yoza olish; 3 - sinfda rasmlar (bir mavzuga oid bir necha rasm, syujetli bir rasm, rasmni tasvirlash) asosida, hayotiy tajribalari, kuzatishlari, ekskursiyalardan olgan taassurotlari asosida rejani, avval kollektiv ravishda, keyin mus-taqil to'zib hikoya qilish va uni yozish talab etiladi.

Boshlang'ich sinflarda insho ta'limiy harakterda bo'ladi, 3- sinfdaganna tekshiruv insho o'tkazish mumkin. Rag'batlantirish maqsadida ta'limiy insholar ham baholanadi, lekin salbiy baho qo'yish tavsiya etilmaydi.

Boshlang'ich sinflarda yozma inshoga nisbatan og'zaki insho ko'p o'tkaziladi. Og'zaki hikoya to'zish bola maktabga kelgan birinchi kunlardananoq boshlanadi, yozma insho esa 1-sinf oxiri va 2-sinfdan boshlab.o'tkaziladi.

Sodda va murakkab ko‘rinishdagi reja va ularning namunalari

Reja inshoning tarkibiy qismlaridan biri sanaladi. Yaxshi tuzilgan reja inshoning izchilligini ta’minlaydi, o‘quvchi reja asosida qaysi fikrdan keyin qaysisini bayon qilishni aniq his qilib turadi. Har tomonlama o‘ylab tuzilgan, o‘zida insho mavzusining hamma jihatlarini yaqqol aks ettirib turgan reja yarim insho demakdir. U inshoning nihoyatda ixcham, lo‘nda shakllardagi o‘ziga xos ko‘rinishidir.

Insho rejasi ikki xil: sodda va murakkab ko‘rinishda bo‘ladi.

Odatda, erkin va ijodiy mavzulardagi insholar yozilayotganda yoki aniq bir yozuvchining ijodiga baho berilayotganda sodda shakldagi insho rejalaridan foydalaniladi. Bunda rejadagi har bir band ixcham va sodda gaplardan iborat bo‘ladi. Sodda shakldagi insho rejasi tuzilayotganda mavzuga har tomonlama mos keladigan materiallardan, xalq maqollaridan va ibratli gaplardan, hikmatli so‘zlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Sodda ko‘rinishlardagi reja namunalarini insho mazmunining nihoyatda ixchamlashtirilgan shakllari deyish ham mumkin, negaki, yaxshi tuzilgan sodda rejalar inshoning yo‘nalishi, tarkibiy qismlari, mavzuning izchilligi haqida aniq bir tasavvurlarni berishi turgan gap.

Bunday tipdagi insho rejalaridagi tartib arab raqamlari bilan belgilanadi va ulardan keyin nuqta qo‘yiladi.

Namuna: “Do‘st bilan obod uying...”

Reja:

1. Do‘stlik so‘zining ma’nosini men qanday tushunaman?
2. Do‘st boshga kulfat tushganda sinaladi.
3. Do‘stlik, birodarlik insoniyatni taraqqiyotga yetaklaydi.

Sodda ko‘rinishdagi insho rejaları tuzilayotganda, undagi gaplar tarkibini 1), 2), 3) ... shaklida arabcha raqamlar bilan belgilash va ulardan keyin yopiluvchi qavsni qo‘yish, shuningdek, ularni a), b), d) tarzida belgilash tavsiya etilmaydi. Tartibni belgilashning eng maqbul yo‘li arab raqamlarini qo‘yib, ulardan so‘ng nuqtani ishlatishdir.

O‘quvchilar tomonidan tuzilgan rejalarda undan keyin qanday tinish belgisini ishlatish kerakligi ham haligacha hal etilmagan masalalardan biridir. Sababi o‘quvchilar “Reja” deb yozganlaridan so‘ng ba’zan hech qanday tinish belgisini ishlatmaydilar, gohida esa undan keyin nuqta belgisini qo‘yadilar. Shuningdek, rejadan so‘ng ikki nuqtani ishlatish ham tez-tez uchrab turadi. Shu o‘rinda “Mazkur holatning qaysinisi amaldagi qoidalarga to‘g‘ri keladi?” degan savolning paydo bo‘lishi turgan gap. Hozirgi o‘zbek adabiy tilining imlo qoidalaridan kelib chiqadigan bo‘lsak, ya’ni **“Sarlavhadan keyin hech qanday tinish belgisi ishlatilmaydi”, “Xabar, darak ma’nosidagi atov gaplarning oxirida nuqta qo‘llaniladi”** degan qoidalarga asoslanadigan bo‘lsak, har uchala holatda ham to‘g‘ri va qonuniy yo‘l tutgan bo‘lamiz. Biz mazkur tavsifnomamizda “Izoh ma’nosidagi so‘zlardan keyin ikki nuqta qo‘yiladi”, degan qoidaga rioya qilgan holda reja deb yozgandan keyin ikki nuqta ishlatishni (Reja:) ma’qul ko‘rdik. Zero, har qanday reja umumlashtiruvchi so‘z, uning ostidagi gaplar esa rejaning izohi, uning maqsadiga bo‘ysunuvchi mantiqiy davomidir.

Namunalar:

Mavzu: “Mustaqillik - oliy ne’mat”

Reja:

1. Ozodlik va erk uchun kurashish xalqimizning azaliy xususi-yatlaridan biridir.
2. Mustaqillik bayraming qutlug‘ bo‘lsin, ona O‘zbekiston!
3. Istiqlol va istiqbol.

Eslatma: -Yuqoridagi kabi mavzular bo‘yicha o‘quvchining istak-xohishiga ko‘ra murakkab ko‘rinishdagi insho rejalari tuzish ham mumkin.

Insho yozilayotganda sodda ko‘rinishdagi insho rejalari bilan bir qatorda, insho mavzularining o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda murakkab ko‘rinishlardagi insho rejalari ham tuzilishi kuzatiladi. Bunday tipdagi reja namunalari tuzilayotganda o‘quvchilar insho mavzulariga alohida diqqat-e’tibor bilan yondashmoqlari lozim, chunki adabiy-badiiy va adabiy-ijodiy xarakterlardagi insholarning aksariyati voqealarga boy, rang-barang timsollar galereyasiga ega

bo'lgan, g'oyaviy hamda badiiy jihatdan pishiq-puxta, mukammal asarlarning mazmuniga asoslangan bo'ladi. Bu esa insho yozilayotgan paytda o'ziga xos murakkab vaziyatlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Murakkab ko'rinishdagi reja namunalari. Murakkab ko'rinishdagi reja namunalari sodda rejalaridan o'zining "Kirish", "Asosiy qism", "Xulosa" tarzida o'ziga xos tarkibiy qismlarga bo'linishi bilan keskin farqlanib turadi. Bundan tashqari, har bir qismning o'zi bo'lakchalarga bo'linib ketishi mumkin. Murakkab rejalarda tinish belgilarining qo'llanilishi ham birmuncha e'tiborni jalb qiladi.

Quyidagi murakkab ko'rinishdagi reja namunasiga diqqat qiling.

Mavzu: "Alisher Navoiy – she'riyat mulking sultoni"

Reja:

I. Kirish. Alisher Navoiyning lirik merosi haqida ma'lumot.

II. Asosiy qism:

1. Alisher Navoiy lirikasining g'oyaviy yo'nalishlari to'g'risida.

2. Shoir asarlarida chinakam insoniy fazilatlarining ulug'lanishi.

3. Shoir she'rlarida inson timsoli.

4. Navoiy asarlarida adolatparvarlik g'oyalarining tarannum etilishi.

III. Xulosa. Shoir g'oyalari amalda.

Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi insho rejalarida tinish belgilarining ishlatilishi sodda ko'rinishdagi insho rejasiga qaraganda birmuncha murakkabroq.

Murakkab ko'rinishdagi insho rejaları uchun rejaning quyidagi tiplarini namuna sifatida tavsiya qilish mumkin.

1-mavzu: " _____ "

Reja:

Kirish. _____ .

Asosiy qism:

1. _____ .

2. _____ .

3. _____ .

Xulosa. _____ .

Bunda tartib bildiruvchi 1, 2, 3 singari arab raqamlaridan va har bir gapdan soʻng nuqta belgisi qoʻyish lozimligini hech qachon unutmaslik lozim.

Agarda “Asosiy qism” dagi bandlarning tartibi a), b), d) kabi harfiy shakllar bilan belgilanib, ulardan keyin yopiluvchi qavs qoʻyilsa, shunga muvofiq ravishda gaplarning oxiriga nuqtali vergul qoʻyiladi. Oxirgi bandda kelayotgan gap bundan mustasno.

Sxemasi:

2-mavzu: “ _____ ”

Reja:

Kirish. _____ .

Asosiy qism:

a) _____ ;

b) _____ ;

d) _____ .

Xulosa. _____ .

Bundan tashqari, insho rejaları yana ham murakkablashtirilib, “Asosiy qism” dagi arab raqamlari bilan belgilangan har bir band oʻz ichida mayda boʻlakchalarga boʻlib yuborilishi mumkin.

Oʻquvchilarda ijodkorlikni tarbiyalashda inshoning ahamiyati

Inshoning tarbiyaviy ahamiyati tanlanadigan mavzuga, shuningdek, insho ustida oʻquvchilar qanchalik mustaqil ishlashi va qiziqishiga, insho gʻoyasiga ham bogʻliq.

Insho bolalarni voqea-hodisalarni chuqur his etishga yordam beradi, izchil fikrlashga oʻrgatadi, tilga va adabiy ijodga qi-ziqishlarini oʻstiradi. Bolalar eng qiziqarli va oʻzlariga yaqin voqea-hodisalar haqida hikoya qiladilar va yozadilar, ularning inshosi mustaqil ishlash malakasini oʻstiradi, ommaviy faollikni oshiradi.

Tanlangan mavzuning gʻoyaviy yoʻnalishini ochish tarbiyaviy vazifani hal qilishga imkon beradi. Bu jihatdan mehnat, mehnat qahramonlari haqidagi, bolalarning hayoti, maktab, tugʻilib oʻsgan qishlogʻi yoki shahri haqidagi, urush qahramonlari haqidagi mavzular ayniqsa qulay. Bu mavzulardagi insholar mehnat kishilariga, qahramonlarga chuqur hurmatni tarbiyalaydi.

Insho jamiyat hayotini tushunishga o'rgatadi. Tabiatga, kishilarga, ularning yaxshilikka intilishlari va harakatlariga, mehnatga va mehnat mahsuliga muhabbatni tarbiyalaydi, kishilar xatti-harakatidagi chiroyli jihatlarni egallashga, hozirgi zamon axloqiy talablarini anglashda bolalarga yordam beradi.

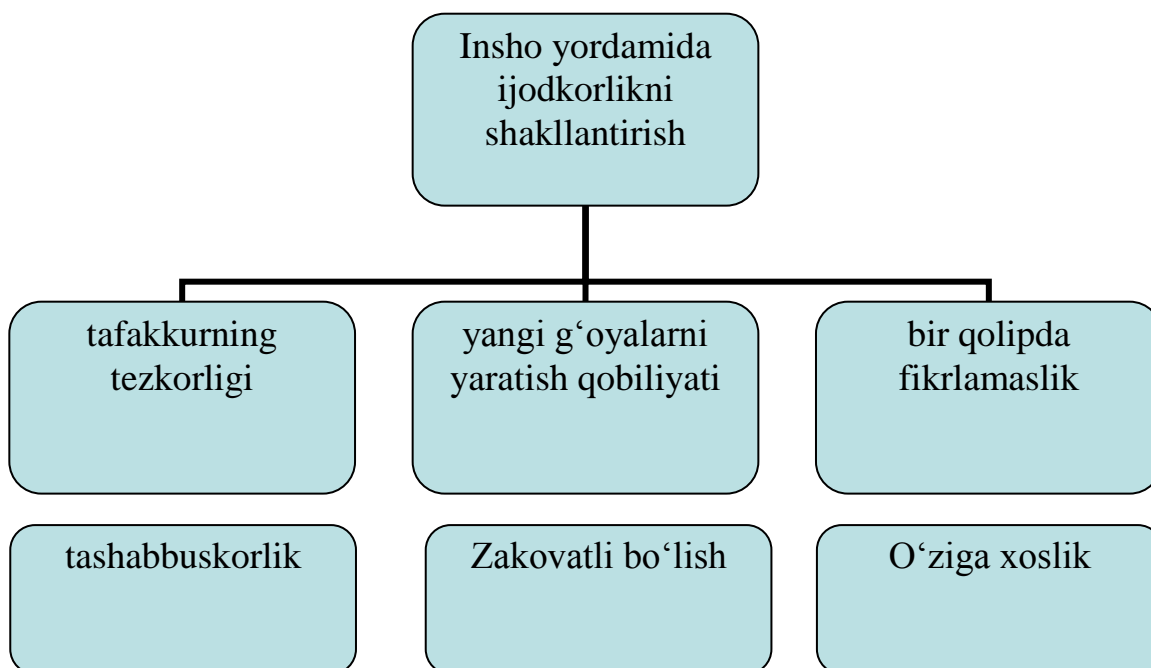
Inshoning tarbiyaviy ahamiyatini oshirish uchun quyidagilarga rioya qilish talab etiladi:

1. Osondan qiyinga tamoyiliga rioya qilgan holda og'zaki va yozma inshoni muntazam o'tkazib borish bilan o'quvchilarda mustaqillikni tarbiyalash. Mustaqil insho o'quvchilar faolligini o'stiradi.

2. Inshoni hayot bilan bog'lash. Bunda kuzatishlar asosidagi insho, kundalik yuritish, qilingan ishlar yo'zasidan "hisobot" tarzidagi insho, xat, maqola, o'qilgan kitob haqida taqriz kabilarning tarbiyaviy ahamiyati juda katta.

3. Insho uchun maktab va o'qituvchining tarbiyaviy vazifalariga mos bo'lgan mavzu tanlash. Bunday mavzularga mehnat haqidagi, kishilarning maqtovga loyiq ishlari haqidagi, axloqiy muammolar, Vatan haqidagi mavzular kiradi. Mavzuni o'qituvchi maktab sharoiti va o'z sinfi o'quvchilarining xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlaydi.

4. Insho ustida ishlashda ishning emosionallik darajasini- ta'sirini oshirish. Tabiatni obrazli, emosional tasvirlash, qahramonlikni yoki foydali harakatni qiziqarli, ta'sirchan qilib tasvirlash.

Vatan soʻzida kishining bolalikda oʻsib-ulgʻaygan joyi tasviri koʻz oldiga keladi. Ishlab chiqarishga ekskursiya materiali asosida mehnat haqidagi insho yangi tarbiyaviy imkoniyatlarni ochib beradi: unda bolalar ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklar, ilgʻor kishilar haqidagi, kasb va mutaxassislik haqidagi, texnika haqidagi maʼlumotlardan foydalanadilar. Ishlab chiqarishga ekskursiya va mehnatni tasvirlash bilan bogʻliq holda kasb haqida suhbatlashishga toʻgʻri keladi va bu inshoda oʻz aksini topadi. Mehnat haqidagi insho gazetaga maqola shaklida yozilishi mumkin. Mehnat yoki ishlab chiqarish haqidagi insho mavzulariga “Bizning qishloq”, “Karam oʻzish”, “Bogʻda”, “Bizning jamoa xoʻjaligimiz”, “Pochtada”, “Doʻkonda”, “Paxtakorlarga yordamimiz”, “Bizning hashar”, “Maktab er uchastkasida”, “Daraxt oʻtqazish” kabilar kiradi. “Men nimalarni bilaman” mavzusidagi tanlovga bolalar juda qiziqadilar. Tanlov bolalarning mehnat koʻnikmalarini aniqlabgina qolmay, ularni uyda, polizda, bogʻda ishlashga ragʻbatlantiradi. Maqsad kishilarga foyda keltiruvchi mehnatga hurmatni tarbiyalashdir. Qishloq maktab oʻquvchilari ota-onalariga sabzavotlar ekish, hosilni yigʻish, oʻtin tayyorlash kabi ishlarda qanday yordamlashganliklari haqida yozadilar. Sinfda mehnat haqidagi insho muhokama qilinadi. Bolalar foydali, zaruriy ijtimoiy faoliyat sifatida mehnatning mohiyatini tushuntiradilar. Ular har qanday mehnat eʼzozlanishini aytadilar.

Kelajak haqida “Kim boʻlishni xohlayman?” mavzusida tayyorgarliksiz hikoya qilish tarzidagi insho ham katta tarbiyaviy kuchga ega.

Juda yaxshi yozilgan inshoni sinfda ifodali oʻqib berish va tahlil qilish bolalarni tarbiyalaydi. Baʼzi maktablarda bolalar inshosi va hatto bolalar sheʼrlari toʻplami toʻziladi, yaxshi yozilgan hikoya uchun tanlov eʼlon qilinadi.

Odatda, insho yozayotgan oʻquvchi oʻzining keng mulohazaga, teran fikrga, aniq bir dunyoqarashga egaligini anglatish uchun mavzuga har tomonlama mos keladigan, unga ohangdosh tarzda jaranglovchi hikmatli soʻz hamda gaplardan, maqol va matallardan muqaddima (kirish) soʻzi sifatida ustalik bilan foydalanadi.

Epigrafning qoʻyilishi ixtiyoriy, lekin qoʻyilayotgan epigraf mavzuga gʻoyaviy nuqtayi nazardan toʻla-toʻkis ravishda mos kelmogʻi lozim. Yaxshi topib yozilgan

epigraflarning o‘ziyoq o‘quvchining qanday dunyoqarashga ega ekanligidan, uning bilim va malakalari o‘lchovidan yaqqol dalolat berib turadi.

Epigraflar uchun yuqorida aytib o‘tganimizdek, xalq maqollaridan, matal va hikmatli so‘zlardan, buyuk kishilarning fikrlaridan, shuningdek, badiiy asarlardan olingan sitata (parcha)lardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Olingan epigraflarda aniqlik va qisqalik, lo‘ndalik bo‘lmog‘i darkor. Yarim yoki bir sahifalik epigraflar inshoning mazmuniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi tabiiy.

Keltirilgan epigraflar imlo qoidalariga mos ravishda varaqning yarmidan oxiriga qarab yoziladi. Aksariyat holatlarda ular qo‘shtirnoqqa olinmaydi, biroq undan so‘ng epigraf olingan manba yoki muallifning ism-familiyasi, albatta, ko‘rsatilishi shart. Masalan: “Avaz o‘tar ijodida ozodlik, ilm-fan va madaniyatning targ‘ib qilinishi”, degan mavzu uchun quyidagicha fikrni epigraf sifatida tanlash mumkin: Ilm baxt keltiradi (*xalq maqoli*)

Inshoning asosiy matni ustida ishlash va baholash metodi

Inshodagi “**Asosiy qism**” ishning butun mazmunini, g‘oyaviy uyg‘unliklarini va yo‘nalishlarini, o‘quvchilarning dunyoqarashini, fikrlash doirasini o‘zida yaqqol ifodalab turuvchi bo‘lim sanaladi.

Odatda, inshoning “**Kirish**” qismida yozuvchining hayoti va ijodi bo‘yicha umumiy, qisqa va aniq gaplarni bitish maqsadga muvofiqdir, shuningdek, bu qismda ma‘lum bir asarning yaratilish tarixi yoki g‘oyaviy yo‘nalishlari haqida ham yozilishi mumkin.

Asosiy matnda esa o‘quvchining ma‘lum bir insho mavzusi yuzasidan mulohazalari, fikrlari o‘z aksini topmog‘i darkor bo‘ladi, shuning uchun ham insho yozayotgan shaxslarga o‘zlari uchun aniq bo‘lmagan, mavhum mavzular bo‘yicha yozma ish yozish tavsiya etilmaydi. Shunisi qiziqki, aksariyat o‘quvchilarimiz adabiyotimiz tarixida muhim o‘rin tutgan mashhur asarlarni o‘qimasdan turib ham ulardagi timsollar yoki asarning mazmuni haqida insho yozishga kirishaveradilar. Natijada ular asarni yaxshi bilmaganliklari uchun ko‘plab chalkashliklarga, noaniqliklarga yo‘l qo‘yadilar. Bunday salbiy holatlarga duch kelmaslik uchun

o‘quvchilar birinchi navbatda, darsliklardagi materiallardan yaxshi xabardor bo‘lishlari lozim. Shundagina o‘quvchilar inshoning asosiy qismida mavzu yuzasidan o‘zlarida hosil qilingan bilim va ko‘nikmalarni hech qiynalmasdan, batafsil bayon qila oladilar.

Yozuvchining ijodi bo‘yicha fikr va mulohazalar bildirilayotganda, timsollarga tavsif berilayotganda shoshma-shosharlik bilan ish tutish, chala fikrlarni bayon etish yaramaydi. Aytilyotgan fikrlar she‘riy va nasriy parchalar bilan asoslangan taqdirdagina insho mazmuni risoladagidek bo‘lishi mumkin.

Har bir so‘zni o‘z o‘rnida qo‘llash, og‘zaki so‘zlashuv uslubiga va shevaga xos so‘zlardan qochish, adabiy til me‘yorlariga rioya qilish inshoning qimmatini oshiradi.

Yozilayotgan har bir gapda o‘quvchining ijodkorligi, mustaqil fikrlashi barq urib turmog‘i kerak.

Inshoning **“Xulosa”** qismida esa o‘quvchining insho mavzusi bo‘yicha umumiy xulosalari, mazmunning hozirgi davr bilan bog‘liq jihatlari, asarning tarbiyaviy ahamiyati, timsollarning zamondoshlarimiz uchun namunaviy tomonlari haqida fikrlar yuritiladi.

Xullas, insho yozish o‘quvchidan, birinchi navbatda, bilim va malaka, e‘tibor, mustaqil fikrlash hamda ijodkorlikni talab qiladi.

Namuna

Namuna uchun berilayotgan mazkur inshoni ideal insho deb qabul qilmaslik lozim.

Yaxshi so‘z — jon ozig‘i

Reja:

1. So‘zlashish madaniyati haqida.
2. Yaxshi gap bilan ilon ham inidan chiqadi.
3. Yomon so‘z kishiga kulfat keltiradi, yaxshi so‘z — baxt.

Tilingni asragin, tishing sinmasin
(*xalq maqoli*)

Inson yer yuzidagi eng oliy darajada taraqqiy etgan mavjudot sanaladi. Insonga tabiat tomonidan ato etilgan sifatlar, imkoniyatlar juda ko‘p, behisob. Ana shunday imkoniyatlardan biri bu uning tilidir.

Til aloqa-aralashuvning eng muhim va betimsol vositasi sifatida insonlar hayotida qiyossiz darajada amaliy ahamiyatga ega. Odamlar ana shu til vositasida bir-birlari bilan suhbatlashadilar, fikr berib, fikr oladilar. Ming afsuski, hamma ham o‘zi uchun berilgan bu cheksiz imkoniyatdan — tildan o‘rinli foydalana olmaydi. Hayotimizda xushmuomala, shirinso‘z odamlar bilan birgalikda so‘zlashish madaniyatidan yiroq, dag‘al va qo‘pol so‘zli kimsalar ham tez-tez uchrab turadi. Odamning ular bilan suhbatlashishdan yuragi bezillaydi, chunki bu toifadagi kishilar o‘rinsiz gap-so‘zlari bilan suhbatdoshining diliga ozor yetkazadi. Shu o‘rinda xalqimiz tomonidan aytilgan “Tig‘ yarasi bitadi, ammo til yarasi bitmaydi” degan maqolda olam-olam ma’no yotganligiga ishonasan kishi.

Hazrati Alisher Navoiyning qalamiga mansub “Yaxshi so‘z — jon ozig‘i” degan ibratli gapda ham buyuk hikmat yotganligini his qilishimiz mumkin.

Har bir inson so‘zlash va tinglash madaniyatiga ega bo‘lmog‘i lozim. Zero, shirinsuxan va xushmuomala insonlarni hamma hurmat qiladi. Ular bilan bir marta suhbat qurgan odamning ruhi yengil tortadi.

Yaxshi so‘zlash degani o‘zining gaplarini maqol-u matallar, she’riy parchalar bilan bezab gapirish degani emas, balki ko‘ngliga kelgan gaplarni o‘rinli va foydali tarzda, yumshoqlik hamda bosiqlik bilan so‘zlash deganidir.

Har narsaga jahli chiqaveradigan, og‘zidan bodi kirib, shodi chiqadigan, o‘zini tuta bilmaydigan odamlarni hech kim hurmat qilmaydi. Xalq unday odamlarni kinoya bilan “biroz fe’li torroq”, “yengilroq” deb ataydi. Shuning uchun ham insonlar bir-biri bilan gaplashganda xushmuomala bo‘lmog‘i darkor.

Tili zahar, hamisha atrofdagilarning diliga ozor yetkazadigan kimsalarning hayotda qoqilishi tabiiy bir holdir.

Hayotning bir qonuniyatiga qoyil qolish kerak. Shirinzabon, yuksak muomala madaniyatiga ega bo‘lgan shaxslarning xarakterlarida insof va diyonat, poklik va adolat tuyg‘ulari kuchli bo‘ladi. Ularning tilidan bol tomib turishi bejiz emas.

“Yaxshi gap bilan ilon ham inidan chiqadi”, degan maqolning tagida ma’no ko’p. Buning aksi o’laroq, doimo zaharxandalik bilan so’zlaydigan, tili achchiq kimsalarning zolim va mansabparast, johil bo’lishlarida ham hayotiy bir mantiq borgan o’xshaydi.

O’rni kelganda shuni ham alohida ta’kidlab o’tmog’imiz kerakki, har bir inson o’zining ona tilida aniq va sof, talaffuz qoidalariga rioya qilgan holda gapirmog’i lozim. Har ikki so’zining birida “chao”, “privet”, “koroche govorya” degan xorijiy so’zlarni qo’shib gapiradigan shaxslar o’zlarini o’ta madaniyatli deb hisoblasalar ham, aslida, ular g’irt madaniyatsiz, muomala odobidan yiroq kimsalardir. Ularga ergashish bizni to’g’ri yo’ldan adashtirishi mumkin. Bugungi davr talabi, o’zbek tiliga davlat tili maqomining berilganligi ham bizdan xuddi shu narsani taqozo qilmoqda.

Xalqimizning “Yaxshi topib gapiradi, yomon — qopib” degan maqolida ham jon bor. Yaxshi so’z insonlarga baxt keltiradi. Barcha kulfatlarning boshi kishining yomon tilidir. Xalqimiz o’rtasida obro’-e’tibor topgan, shuhrat qozongan kishilarning barchasi bunday yuksak nomga o’zlarining so’zi, ishi bilan erishganlar. Shunday ekan, bizning har birimiz tilimizdan chiqayotgan har qanday so’zga nisbatan diqqat-e’tibor bilan yondashmog’imiz lozim. Qachon va qayerda, kimga, qaysi gapni qay yo’sinda ayta bilishga odatlanish odob-axloqning o’ziga xos me’yoridan darak berib turadi.

Bizning kelajagimiz, istiqloq g’alabalarini saqlab qolmog’imiz, mustaqil O’zbekistonimizning shon-shuhratini qaytadan butun dunyoga yoyishimiz uchun yurtimizga xushfe’l va suxandon, xushmuomala, madaniyatli insonlar kerak bo’ladi. Bunga esa insonlar o’zining shirin so’zi orqali erishishi mumkin. Har qanday holatda ham avval o’ylab turib, keyin so’zlashga o’rganaylik.

Inshoni baholash metodlari. Nutq o’stirish metodikasida o’quvchilar inshosi uchun baho me’yori muhim masala hisoblanadi. Tabiiyki, bunda yuqorida bayon etilgan asosiy talablarga rioya qilinadi.

O’quvchilar inshosini baholashda quyidagilar hisobga olinadi:

1. Insho mavzusining yoritilishi (mazmun mavzuga mosmi, etarli yoritilganmi?). Mazmun haqiqatga mos keladimi?

2. Reja, kompozitsiya, izchillik (reja to'g'ri to'zilganmi, materialni bayon qilish tartibi rejaga mos keladimi, mazmunda takror yo'qmi, zarur o'rinlar tushib qolmaganmi, izchillik bo'zilmaganmi?). Asosiy fikr aniqmi, xulosa chiqarilganmi?

3. Janri, uslubi (hikoya tarzidagi matnda tasviriy va muhokama elementlari bormi; uslubda xatoga yo'l qo'yilmaganmi; insho mavzusi va vaziyatni yoritish vazifasini janr va uslub oqlay oladimi? Badiiylik elementlari bormi?)

4. Insho hajmi (so'z, gap soni; lakonizm yoki ko'p so'zlilik).

5. Leksika (so'zlardan to'g'ri foydalanish, sinonim, antonim, frazeologizmlardan foydalanish).

6. Sintaksis (gapning hajmi, sintaktik konstrukstiyalarning bir xil yoki har xilligi, murakkab konstrukstiyalar bormi?).

7. Imloviy va punktuastion savodxonlik, xatolar harakteri (qo'pol va jo'z'iy xatolar).

8. Husnixat, tashqi tomondan shakllantirish (hoshiyaga, xat boshidan yozishga, sarlavhani to'g'ri joylashtirishga rioya qilish).

O'quvchilarning mustaqillik darajasi o'sib borgani sayin inshoga talab ham ortib boradi.

O'quvchilar inshosiga qo'yilgan bunday talablar uni baholashda bir xilda yondashishga imkon beradi.

Yozilgan insholarni baholashda Respublika ta'lim markazi tomonidan tavsiya etilgan yo'riqnomadan foydalaniladi.

Mazmuni o'ta yaxshi bo'lgan, 1 ta imloviy va 1 ta ishoraviy xatolikka yo'l qo'yilgan insholarga ham "a'lo" baho qo'yish mumkin.

Insho mavzusi to'liq ochib berilgan bo'lsa, ishda aniqlik hamda izchillik sezilsa, ijodkorlik ustun bo'lsa, imloviy xatolarning nisbati ishoraviy xatolarga qaraganda ozroq, umumiy miqdori 6 tagacha bo'lgan insholarga "yaxshi" baho qo'yish tavsiya etiladi.

Insho mavzusi oxirigacha ochib berilgan bo'lsa, lekin unda ayrim chalkashliklar, noaniqliklar uchrab tursa, ko'pi bilan 4 ta imloviy, 4 ta uslubiy, 2 ta ishoraviy, jami 10 ta xatosi bo'lgan (imloviy, uslubiy, ishoraviy xatoliklarning nisbati o'zgarishi mumkin, biroq umumiy ko'rsatkich qat'iy qoladi) ishlarga "qoniqarli" baho qo'yiladi.

O'quvchi tomonidan mavzu yetarlicha yoritilmagan, qo'pol xatolarga yo'l qo'yilgan bo'lsa, fikrlashda noaniqliklar sezilib tursa, jumlar bir-biri bilan bog'lanmasa, ijodkorlik sezilmasa, xatolarning soni yuqoridagi nisbatlardan ortiq bo'lsa, unday ishlarga "qonuqarsiz" baho qo'yiladi.

Shuningdek, o'quv yurtlarining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda yozilgan insholar sinov tariqasida "qoniqarli" yoki "qonuqarsiz" deb baholanishi mumkin.

Xulosa

“Insho” asli arabcha soʻz boʻlib, maʼnosi *“yaratish”*, *“bino qilish”*, *“boshlash”* demakdir. Bu coʻzning maʼnosi hozirda ancha torayib, asosan, oʻquvchi va talabalar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish maʼnosida qoʻllanadi.

Insho – ijodiy ish boʻlib, u oʻquvchidan faollik, qiziqish, fikr bildirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida oʻylash, mantiqiy bogʻlanishni belgilash, soʻz, soʻz birikmasini tanlash, gap tuzish va uni oʻzaro bogʻlash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar oʻquvchidan aqliy kuchini toʻla ishga solish bilan birga, oʻz maʼnaviy faoliyatini boshqarish koʻnikmasini ham talab etadi.

Nutq oʻstirish metodikasida oʻquvchilar inshosi uchun baho meʼyori muhim masala hisoblanadi. Tabiiyki, bunda yuqorida bayon etilgan asosiy talablarga rioya qilinadi.

Oʻquvchilar inshosini toʻgʻri tashkil etishda ahamiyat berish kerak:

1. Insho mavzusining yoritilishi (Mazmun mavzuga mosmi, yaʼni yetarli yoritilganmi, haqiqatga mos keladimi?).

2. Reja, kompozitsiya, izchillik (reja toʻgʻri tuzilganmi, materialni bayon qilish tartibi rejaga mos keladimi, mazmunda takror yoʻqmi, zarur oʻrinlar tushib qolmaganmi, izchillik buzilmaganmi, asosiy fikr aniqmi, xulosa chiqarilganmi?).

3. Janri, uslubi (hikoya tarzidagi matnda tasviriy va muhokama elementlari bormi, uslubda xatoga yoʻl qoʻyilmaganmi, insho mavzusi va vaziyatni yoritish vazifasini janr va uslub oqlay oladimi, badiiylik elementlari bormi?).

4. Insho hajmi (soʻz, gap soni; lakonizm yoki koʻp soʻzlilik).

Oʻquvchilar inshosiga qoʻyilgan bunday talablar uni baholashda real yondashishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.- T.: O‘zbekiston, 2003. -36 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. // –T: 2020. 20-29 b.
3. Umarova M va boshqalar. O‘qish kitobi. 3-sinflar uchun darslik. –Toshkent: “O‘qituvchi”NMIU. 2019-yil. 216 b.
4. Matchonov S. va boshqalar. O‘qish kitobi. 4-sinflar uchun darslik. –Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 6- nashr. – Yangi yo‘l: Yangiyul Poligraph Servise .Toshkent: 2020. -160-b.
5. Yusupov M. Boshlang‘ich sinflarda o‘qish va yozish malakalarini shakllantirish. –Toshkent: O‘qituvchi. 2019-yil.
6. Abdullayeva K. Rasmi alifbe, 1-sinflar uchun qo‘llanma, T., “O‘qituvchi”, 2016-yil.
7. Abdullayeva K. va boshq. O‘qish kitobi. 2-sinflar uchun darslik. –Toshkent: Yangi asr avlodi. 2015-yil.
8. Abdullayev X. Birinchi sinflarda sinfdan tashqari o‘qish. –Toshkent: O‘qituvchi. 1999-yil.
9. Matchonov S. To‘rtinchi sinfdan o‘qish darslari. –Toshkent: O‘qituvchi. 2013-yil.
10. Ernazarov G‘. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish uslubiyati.”Zar Qalam” Toshkent, 2015-yil.
11. Qosimova K. Va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. “Noshir”, Toshkent-2019 yil. 70-109-betlar.

Internet saytlari

www.sammoi.uz

www.arxiv.uz

www.avloniy.uz

MUNDARIJA:

Kirish.....	3
Insho yozish uchun asosiy yo‘l-yo‘riqlar va janriga ko‘ra turlari.....	5
Sodda va murakkab ko‘rinishdagi reja va ularning namunalari.....	9
O‘quvchilarda ijodkorlikni tarbiyalashda inshoning ahamiyati.....	13
Inshoning asosiy matni ustida ishlash va baholash metodi.....	15
Xulosa.....	20
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.....	21

